दीर्घतमा औचथ्यः।अश्वः । त्रिष्टुप् ।

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात्।

श्येनस्य पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्यं महि जातं ते अर्वन्॥ १.१६३.०१

अर्वन्- प्राण । समुद्रात्- हृत्समुद्रात् । समुद्रो हृत्प्रतीकः श्रुतौ । अन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषीति श्रुतेः । उत वा- अपि च । पुरीषात्- पूरकात् पूर्णादात्मनः । प्रथमम्- प्रथमतया । जायमानः- उत्पन्नः । यत्- यदा । अक्रन्दः- शब्दं कृतवान् । तदा । ते- तव । महि- महत् । जातम्- प्रकटनम् । उपस्तुत्यम्- स्तव्यम् । ते- तव । पक्षा- पक्षौ । श्येनस्य- पक्षिणः श्येनस्येव भवति । हरिणस्य- गौरस्य । बाहू- पादौ भवतः । पतनगमनादानादिशक्तिमानश्वोऽयमिति भावः ॥१ ॥

यमेन दत्तं त्रित एनमायुनगिन्द्र एणं प्रथमो अध्यतिष्ठत्।

गन्धर्वो अस्य रशनामगृभ्णात्सूरादश्वं वसवो निरतष्ट॥ १.१६३.०२

यमेन- नियमाधिदैवतेन । दत्तम् । एनम्- एतम् । त्रितः- भूर्भुवःसुवस्थानानामुपासकः । अयुनक्- योजयति । इन्द्रः- परमेश्वरः । एनम्- एतमश्वम् । प्रथमः- प्रथमतया । अध्यतिष्ठत्- अधिष्ठितवान् । अस्य- एतस्याश्वस्य । रशनाम्- रश्मिम् । गन्धर्वः- ज्ञानवानुपासकः । गां दधातीति गन्धर्वः । अगृभ्णात्- जग्राह । सूरात्- आत्मसूर्यात् । अश्वम्- प्राणम् । वसवः- वृत्तिस्तम्भकारिका निवासयित्र्यो देवताः । निरतष्ट- निर्मितवत्यः ॥२ ॥

असि यमो अस्यादित्यो अर्वन्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन।

असि सोमेन समया विपृक्त आहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि॥ १.१६३.०३

Dr. Rangaji

यमः- नियमाधिदेवता। असि- भवसि। आदित्यः- अखण्डप्रकृतिजः। असि। अर्वन्- अश्व प्राण। गुह्येन व्रतेन- रहस्यया नियत्या। त्रितः- भूर्भुवःस्वर्व्यापी। असि। सोमेन- रसेन। समया- सह। विपृक्तः- संपृक्तः। असि। दिवि- चित्ताकाशे। ते- तव। त्रीणि बन्धनानि- बन्धत्रयं धारणाध्यानसमाध्यात्मकम्। आहुः- वदन्ति ॥३॥

त्रीणि त आहुर्दिवि बन्धनानि त्रीण्यप्सु त्रीण्यन्तः समुद्रे।

उतेव मे वरुणश्छन्त्स्यर्वन्यत्रा त आहुः परमं जनित्रम्॥ १.१६३.०४

ते- तव। त्रीणि बन्धनानि- बन्धत्रयम्। दिवि- चित्ताकाशे। आहुः- अब्रुवन्। अप्सु अन्तः समुद्रे- मूलशक्तिप्रवाहे। त्रीणि। अर्वन्- अरणाश्व प्राण। उत- अपि च। मे- मां प्रति। वरुणः- ऋताधिदेवता सन्। ते- तव। यत्र- यस्मिन्। परमं जनित्रम्- उत्तमं जन्म। आहुः- अब्रुवन् तत्। छन्त्सि- कथयसि ॥४॥

इमा ते वाजिन्नवमार्जनानीमा शफानां सनितुर्निधाना।

अत्रा ते भद्रा रशना अपश्यमृतस्य या अभिरक्षन्ति गोपाः॥ १.१६३.०५

वाजिन्- अश्व प्राणभूत। ते- तव। इमा- इमानि। अवमार्जनानि- शोधकानि। सनितुः- संभक्तुरश्वस्य तव। इमा- इमानि। शफानां निधाना- सञ्चारस्थानानि। याः- ये। ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य। गोपाः- गोप्तारः सन्तः। अभिरक्षन्ति- जगदभितः पालयन्ति। तान्। अत्र। ते- तव। भद्राः- मङ्गळान्। रशनाः- रश्मीन्। अपश्यम्- दृष्टवानस्मि ॥५।

आत्मानं ते मनसारादजानामवो दिवा पतयन्तं पतंगम्।

शिरो अपश्यं पथिभिः सुगेभिररेणुभिर्जेहमानं पतत्रि॥ १.१६३.०६

Dr. Ranganji

अवः- अवस्ताद्भूमौ। दिवा- आकाशे। आरात्- सर्वत्र। पतयन्तम्- पतनशीलम्। पतङ्गम्- मोक्षमुमुक्षामुक्तमुमुक्षुप्रतीकं पक्षिभूतम्। ते- तव। आत्मानम्- स्वरूपम्। मनसा- चित्तेन। अजानाम्- जानामि। सुगेभिः- सुखेन गन्तुं शक्यैः। अरेणुभिः- शुद्धैः। पथिभिः- मार्गैः। जेहमानम्- व्याप्नुवन्तम्। पतत्रि- पतनशीलम्। शिरः- शिरोवन्मुख्यमश्वं प्राणम्। अपश्यम्॥६॥

अत्रा ते रूपमुत्तममपश्यं जिगीषमाणमिष आ पदे गोः।

यदा ते मर्तो अनु भोगमानळादिद्ग्रसिष्ठ ओषधीरजीगः॥ १.१६३.०७

अत्र- अस्मिन् स्थाने। ते- भवतः। गोः पदे- ज्ञानमार्गे। आ- आभिमुख्येन। इषः- काम्यानि ज्ञानसाधनानि। जिगीषमाणम्- जेतुमिच्छत्। उत्तमम्- श्रेष्ठम्। रूपम्। अपश्यम्। यदा। ते- तव। मर्त्यः- उपासकः। भोगम्- त्वद्भोगं प्रति। अनु आनट्- त्वां गमयति। तदा। आत्- भोगप्रापणानन्तरम्। ओषधीः- त्वद्भोगम्। ग्रसिष्ठः- ग्रसितृतमः सन्। अजीगः- अनुभवसि॥७॥

अनु त्वा रथो अनु मर्यो अर्वन्ननु गावोऽनु भगः कनीनाम्।

अनु व्रातासस्तव सख्यमीयुरनु देवा ममिरे वीर्यं ते॥ १.१६३.०८

अर्वन्- अश्व मुख्यप्राण। त्वा- भवन्तम्। अनु। रथः- रंहणप्रतीकः। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। त्वा। अनु। गावः- चिद्रश्मयः। कनीनाम्- कमनीयानां भावनानाम्। भगः- सौभाग्यम्। त्वा अनु। व्रातासः- प्रकृतिनियतयः। त्वा अनु। तव- भवतः। सख्यम्- मैत्रीम्। ईयुः- प्राप्ताः। ते- तव। वीर्यं- प्रभावम्। अनु- अनुसृत्य। देवाः- देवता अपि। मीमिरे- व्याप्ताः॥८॥

हिरण्यशृङ्गोऽयो अस्य पादा मनोजवा अवर इन्द्र आसीत्।

Dr. Ranganji

देवा इदस्य हविरद्यमायन्यो अर्वन्तं प्रथमो अध्यतिष्ठत्॥ १.१६३.०९

हिरण्यशृङ्गः- कान्तिमयशृङ्गः। अस्य- एतस्य। पादाः- चरणाः। अयः- अयोमया दृढा इति भावः। मनोजवाः- मनोवेगाः। इन्द्रः- सक्षादिन्द्रोपि। अस्य- एतस्य। अवरः- निकृष्टः। आसीत्- भवति। अश्वोयं मुख्यप्राणो हिरण्यगर्भो यस्यावर इन्द्रः। अस्य- एतस्य। इत्- एव। अद्यं हविः- हविषो भक्षणम्। देवाः- देवताः। आयन्- आगच्छन्ति। प्रथमः- प्रथमतया इन्द्रः। अर्वन्तम्- अरणशीलमश्वम्। अध्यतिष्ठत्- अधिष्ठितवान्॥९॥

ईर्मान्तासः सिलिकमध्यमासः सं शूरणासो दिव्यासो अत्याः।

हंसा इव श्रेणिशो यतन्ते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्ममश्वाः॥ १.१६३.१०

ईर्मान्तासः- प्रेरितान्तर्भागाः। सिलिकमध्यमासः- सङ्गतमध्यप्रदेशाः। सम्- सम्यक्। सूरणासः- शूराः। दिव्यासः- दिव्याः। अत्याः- अश्वाः प्राणप्रणाल्य इति भावः। यत्- यदा। अश्वाः- प्राणप्रतीकाः। दिव्यमज्मम्- दिव्यमार्गम्। आक्षिषुः- व्याप्नुवन्ति। तदा। हंसा इव- पक्षिण इव। श्रेणिशः- पङ्क्तीभूय। यतन्ते- यत्नं कुर्वन्ति॥१०॥

तव शरीरं पतयिष्ण्वर्वन्तव चित्तं वात इव ध्रजीमान्।

तव शृङ्गाणि विष्ठिता पुरुत्रारण्येषु जर्भुराणा चरन्ति॥ १.१६३.११

तव- भवतः। शरीरम्- रूपम्। पतयिष्णु- पतनशीलम्। अर्वन्- अश्व मुख्यप्राण। तव- भवतः। चित्तम्। वात इव- वायुरिव। ध्रजीमान्- वेगवान्। तव- भवतः। शृङ्गाणि- केशाः। पुरुत्रा- बहुषु स्थानेषु। विष्ठिता- विशेषेण स्थिताः। अरण्येषु- वनेषु। जर्भुराणा- पूर्यमाणाः। चरन्ति॥११॥

उप प्रागाच्छसनं वाज्यर्वा देवद्रीचा मनसा दीध्यानः।

Dr. Rangaji

अजः पुरो नीयते नाभिरस्यानु पश्चात्कवयो यन्ति रेभाः॥ १.१६३.१२

वाजी- गतिमान्। अर्वा- अरणशीलोश्वः प्राणः। देवद्रीचा मनसा- देवगमनचित्तेन। दीध्यानः- ध्यायन्। शसनम्- आशिषम्। शस आशिषि। उप प्रागात्- उपगच्छति। नाभिः- मुख्यस्थानीयः। अजः। पुरः- पुरस्तात्। नीयते। अस्य- एतस्य। पश्चादनु- तदनु। रेभाः- मन्त्रपराः। कवयः- क्रान्तदर्शिनः। यन्ति- गच्छन्ति ॥१२॥

उप प्रागात्परमं यत्सधस्थमर्वाँ अच्छा पितरं मातरं च।

अद्या देवाञ्जुष्टतमो हि गम्या अथा शास्ते दाशुषे वार्याणि॥ १.१६३.१३

पितरम्- सूर्यमात्मानम्। मातरं च- उदकं मूलशक्तिप्रवाहम् च। अच्छ- अभिलक्ष्य। परमम्- श्रेष्ठम्। यत्। सधस्थम्- पदम्। अर्वा- अरणशीलोऽश्वः। उप प्रागात्- उपगच्छति। अद्य- इदानीम्। जुष्टतमः- अतिशयेन प्रीतः सेव्यो वा। देवान्- देवताः। हि- खलु। गम्याः- गच्छेत्। अथ- अनन्तरम्। दाशुषे- दायकाय। वार्याणि- श्रेष्ठानि। शास्ते- उपदिशति ॥१३॥

Dr. Ranganji